

не переданы), не воссоздал использованных поэтессой аллюзий. Диалог с текстом переводчик вел на следующих уровнях: *межличностном* (большая экспрессивность и динамичность действия, отсутствие переключения между настоящим и прошлым, замена идеи «склепа» на идею «закрытости от окружающих») и *межлитературном* (использование точных рифм, привычная для русского читателя пунктуация). Следовательно, данное стихотворение можно считать *пересозданием*.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Американская поэзия в русских переводах XIX-XX вв. / Сост. С.Б. Джимбинов. – М.: Радуга, 1983. – 672 с.
2. *Гаспаров М.Л.* Метр и смысл: Об одном из механизмов культурной памяти / Рос. гос. гум. ун-т; Ин-т высш. гум. исслед. – М., 2000. – 297 с.
3. *Дьяконова Н.Г.* Поэзия и перевод: Аркадий Гаврилов – истолкователь Эмили Дикинсон // Нева. – 2002. – № 5. – С. 200-202.
4. *Калашиникова Е.* Евгений Витковский: «Точность в переводе невозможна» // <http://www.trworkshop.net/faces/vitkovski.shtml>
5. *Позднякова Л.Р.* История английской и американской литературы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С. 268-271.
6. Сайт Анатолия Кудрявицкого. – {Электронный ресурс}. – Режим доступа: <http://kudrvavitsky.narod.ru/dickinson.html>
7. *Финкель В.* Поэзия Эмили Дикинсон и цензура в бывшем Советском Союзе (1969-1982) // <http://magazines.russ.ru/slovo/2008/58/fi27.html>
8. *Чеснокова Т.В.* Поетичне слово Лесі Українки та Емілі Дікінсон: до проблеми типології // Вісник Дніпропетр. ун-ту. (сер.) Мовознавство. – 2000. – Вип. 5. – С. 161-164.
9. *Эмили Дикинсон.* Стихотворения. – {Электронный ресурс}. – Режим доступа: www.lib.ru/POEZIQ/DIKINSON/stihi.txt
10. *Эмили Дикинсон.* Стихотворения. – {Электронный ресурс}. – Режим доступа: <http://lib.guru.ua/POEZIQ/DIKINSON/stihi3.txt>
11. Literature and Language. American Literature: Annotated Teacher's Ed. / Senior Consultants: A.N. Applebee et al. – Evanston: McDougal: Littell, 1992. – 1066 p.
12. *Loving J.* Dickinson Emily // The World Book Encyclopedia. – V. 5: D. – Chicago: World Book, Inc., 1994. – P. 190-191.
13. The Norton Anthology of American Literature / Ed. Nina Baym et al. – New York: W.W. Norton & Company, 1995. – 272 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Антонина Ивахненко – старший преподаватель кафедры теории и практики перевода ХГУ «НУА»

Научные интересы: художественный перевод с английского/немецкого языка на русский/украинский язык

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ІРОНІЯ В РОМАНІ В. НАБОВА «ЛОЛІТА»: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Анжела КАМ'ЯНЕЦЬ (Львів, Україна)

У статті розглянуто механізми створення інтертекстуальної іронії в романі В. Набокова «Лоліта» та проаналізовано стратегії відтворення цієї іронії в російському автоперекладі та українському перекладі роману в контексті відповідної цільової культури.

The article discusses intertextual irony in V. Novokov's novel "Lolita" and analyses strategies used to reproduce this irony in the Russian and Ukrainian translations in respective cultural contexts.

Особенности современной литературы часто змушують переглядати традиційні підходи до перекладу. Сучасна література нерідко має більше, ніж один рівень прочитання, що літературознавці називають „подвійним кодуванням”: такі твори можна читати з одного боку, наївним способом, не вловлюючи інтертекстуальних зв'язків, або ж їх можна читати, повністю усвідомлюючи ці зв'язки чи, принаймні, розуміючи, що вони там є і їх належить розшифрувати. Така література знайомить нас з **інтертекстуальною іронією**, що виникає при зіткненні двох (чи й більше) контекстів, які містять спільний елемент – фразу, уривок, сюжетну лінію тощо. Очевидно, що в перекладі бажано зберегти якнайбільше рівнів змісту, що потенційно відчитуються в оригіналі, водночас залишивши можливість „наївного” (за У. Еко) прочитання; з урахуванням цього треба добирати й відповідні перекладацькі стратегії, чим і зумовлюється **актуальність** нашого дослідження. Його **мета** – визначити на конкретному прикладі можливі рівні прочитання оригіналу, що у взаємодії створюють інтертекстуальну іронію, і проаналізувати можливість їх відтворення в перекладі в контексті конкретної цільової культури.

Матеріалом нашого дослідження є роман В. Набокова „Лоліта”, в якому автор використовує інтертекстуальну іронію як домінуючий прийом; цей роман – квінтесенція його освіти, культури, мовних уподобань. Важко знайти інший твір, де б інтертекстуальна іронія використовувалась так широко – і на макро- і на мікро-рівні. Кожна фраза, кожний образ „Лоліти” апелює до глибокої ерудиції, високої культури і розвиненого іронічного інтелекту. Англійською роман „Лоліта” вперше був надрукований у вересні 1955 року в паризькому видавництві „Olympia Press”, а у США вийшов аж у серпні 1958 року,

„переживши драматичні колізії сприйняття та тлумачення тексту: від звинувачень у порнографічності змісту до захоплених філологічних студій і статусу одного з найелітарніших текстів ХХ століття” [1: 403].

Російський переклад з’явився 1967 року. Виконав його сам автор, який прагнув, “щоб його найкраща англійська книжка була правильно перекладена його рідною мовою” [4: 361]. Попри безумовну стилістичну вишуканість російськомовної “Лоліти”, В. Набоков не був задоволений цим перекладом – про це свідчить, зокрема, такий його коментар у “Постскрипті до російського видання”: „Американського читача я так палко переконую в перевагах моєї російської мови над англійською, що якийсь славіст може й справді подумати, ніби мій переклад “Лоліти” в сто разів кращий за оригінал. Мене ж тепер тільки нудить від деренчання моїх іржавих російських струн. Історія цього перекладу – історія розчарування” [4: 358]. Цей коментар, однак, жодним чином не применшує вартості автоперекладу “Лоліти” для перекладознавчого дослідження. Очевидно, незадоволеність В. Набокова своїм перекладом була зумовлена насамперед об’єктивною неспроможністю зберегти численні й різноманітні елементи мовної гри, що присутні в англійському тексті. Текст оригіналу настільки тісно вплетений у контекст європейської літератури й американської культури, що відтворити в російському перекладі всі тонкі натяки, каламбури, паралелі й підтексти, практично, неможливо; для цього, мабуть, довелося б написати новий роман.

Український переклад “Лоліти” вийшов друком у травні 2008 року. Здійснив його П. Тарашук. На вимогу власника авторського права, сина автора “Лоліти” Д. Набокова, український переклад був виконаний з російської версії роману. Він супроводжується примітками П. Бабая [1], де, зокрема, пояснюються деякі алюзії у творі.

Одним із важливих підтекстів “Лоліти”, що надає оповіді іронічного звучання, є новела П. Меріме “Кармен”. Ця алюзія функціонує на макро-рівні – тобто впливає на інтерпретацію змісту роману загалом. Герой П. Меріме Хозе Лісаррабенгоа, нещасний покинутий коханець Кармен, розповідає свою історію з в’язниці, як і герой В. Набокова. У примітках до англійської “Лоліти” зазначено, що алюзія на “Кармен” стосується лише новели П. Меріме й не має нічого спільного з однойменною оперою Ж. Бізе [5: 358]. Паралель з історією Кармен у творі доволі прозора: Гумберт Гумберт – герой В. Набокова – неодноразово називає Лоліту подумки *моя Кармен, Карменсіта*, а також кілька разів цитує слова Хозе, звернені до Кармен.

Розповідаючи про свій останній візит до лікарні (де Лоліта опинилася через “вірусну інфекцію”), під час якого він остаточно зрозумів, що Лоліта його обманує – цього разу змовившись із нянечкою – Гумберт Гумберт каже таке:

Est-ce que tu ne m'aimes plus, ma Carmen? She never had. At the moment I knew my love was as hopeless as ever – and I also knew the two girls were conspirators, plotting in Basque, or Zemfirian, against my hopeless love. [6: 243].

Французький текст (“*Ти мене більше не кохаєш, моя Кармен?*”) – цитата з “Кармен”. У примітці подано її переклад англійською (так само як і переклад усіх наступних цитат з П. Меріме) і сказано, що це запитання Хозе ставить Кармен під час передостанньої сварки [5: 422]. Гумберт Гумберт промовляє його лише подумки, іронічно порівнюючи своє почуття до Лоліти – яка насправді ніколи не відповідала йому взаємністю, і він це чудово знає – з пристрасстю Хозе до Кармен. “*Plotting in Basque*” – теж алюзія на “Кармен”: Кармен і Хозе змовляються баскською мовою у присутності її багатого коханця-англійця, якого Хозе згодом убиває. “*Zemfirian*” – тут означає „по-циганському”; це алюзія на поему А. Пушкіна „*Цигани*” – ще одну своєрідну „історію Кармен”, герой якої – Алеко – вбиває і зрадливо Земфіру, і її коханця.

Під час останньої зустрічі з Лолітою Гумберт Гумберт, зрозумівши, що насправді й досі нестямно кохає “свою Лоліту, цю Лоліту, біду й оскверненню, з чужою дитиною під серцем, але й досі сірооку, й досі з сурм’янистими віями, й досі русу та мигдалеву, й досі Карменсіту” [3: 350], подумки повторює слова Хозе, коли той романтично пропонує Кармен Америку як місце, де вони зможуть жити спокійно:

Changeons de vie, ma Carmen, allons vivre quelque part ou nous ne serons jamais separees; Ohio? The wilds of Massachussetts? [6: 278]

(Змінімо життя, моя Кармен, заживімо де-небудь, де ми ніколи не розлучимось...)

Умовляючи Лоліту кинути все й поїхати з ним, Гумберт Гумберт цитує подумки ще одну фразу Хозе:

Carmen, voulez-vous venir avec moi? [6: 278].

(Кармен, хочете поїхати зі мною?)

Це питання в новелі П. Меріме звучить у найдраматичнішу мить у кінці оповіді. Кармен таки їде з Хозе, але щойно вони від'їжджають, каже йому, що ніколи більше з ним не житиме. Благання й сльози не допомагають, і він її вбиває.

Для достатньо ерудованого читача алюзії на "Кармен" служать ще й своєрідною сюжетною пасткою: такий читач може помилково припустити, що Гумберт Гумберт, як і Хозе, уб'є свою зрадливу Кармен, і про це написано в примітках [5: 358]. Однак про можливість такого припущення і водночас про його хибність сказано і в самому тексті роману. Коли Лоліта відмовляється повернутися до Гумберта Гумберт, він із гіркою іронією думає:

Then I pulled out my automatic – I mean, this is the kind of fool thing a reader might suppose I did. It never even occurred to me to do this [6: 280].

Власне в цю мить інтертекстуальна іронія від зіставлення цих двох любовних історій – Хозе й Кармен, Гумберта й Лоліти – стає найочевиднішою.

У російській версії цитати з "Кармен" залишено французькою мовою:

Est-ce que tu ne t'aimes plus, ma Carmen? Никогда не любила. Я теперь не только знал, что моя любовь безнадежна, но знал также, что они вдвоем замышляют что-то, сговариваясь по-баскски или по-земфирски, против моей безнадежной любви [4: 278].

Changeons de vie, ma Carmen, allons vivre quelque part ou nous ne serons jamais separees. Огайо? Дебри Массачусетса? [4: 316]

Carmen, voulez-vous venire avec moi? [4: 317].

Жодної додаткової інформації про походження цих цитат ні в тексті, ні в примітках немає. Таку стратегію однозначно належить кваліфікувати як очуження – вона навіть не намагається наблизити читача до культури-джерела, а по суті, змушує "прийняти" цю культуру такою, яка вона є. Можна безпомилково припустити, що цільова російська аудиторія "Лоліти" значно гірше володіла французькою мовою, ніж російська аристократія початку ХХ століття, до якої належав В. Набоков; очевидно, тому переклад французького тексту, подано в примітках, щоправда, без коментарів. Проте вловити паралель з історією Кармен в "Лоліти" доволі просто – для цього достатньо лише знати саму цю історію, хоча б у загальних рисах. На час написання російськомовної "Лоліти" новела "Кармен" уже була перекладена російською – зокрема, її переклав відомий російський перекладач М. Лозинський; отже, російська аудиторія цілком могла зрозуміти цю іронічну алюзію без додаткових пояснень. Крім того, популяризації "історії Кармен" і в західному світі, і в Росії значно посприяла вже згадана опера Ж. Бізе, яка за славою безумовно перевершила новелу П. Меріме. І хоч у примітках чітко зазначено, що алюзія на "Кармен" стосується суто новели П. Меріме, – таке застереження не змусить читача, який має уявлення про Кармен насамперед завдяки опері Ж. Бізе (і, можливо, взагалі не читав П. Меріме), абстрагуватися від відповідних фонових знань. До того ж, у самому тексті В. Набоков жодного разу не посилається чітко саме на новелу П. Меріме – хіба що цитує слова його героїв, які цілком могли бути перенесені і в оперу.

Ж. Бізе запозичив сюжет для своєї опери у П. Меріме, однак дещо змінив зміст та образи. Для нашого дослідження важливо те, що в опері істотно змінено образ головної героїні. Хитрість, злодійкувата діловитість – ці риси Кармен, які домінували в новелі П. Меріме, в опері майже відсутні. Кармен в опері – це уособлення жіночої краси й звабливості, пристрасного волелюбства й сміливості. Ж. Бізе ошляхетнив образ головної героїні, підкресливши передусім прямоту її почуттів і незалежність вчинків.

Опера "Кармен" популярна дотепер і в західному світі, і в Україні. Зокрема, сьогодні це одна з найяскравіших вистав у репертуарі київської Національної опери. Виконують її мовою оригіналу, тобто французькою, тому можна припустити, що українська аудиторія, принаймні її освічена частина, знає історію Кармен, бодай у загальних рисах, якщо не з новели

П. Меріме, то з опери Ж. Бізе. Щобільше, в українській культурі – як і в російській і, мабуть, західній – образ Кармен став уже певною мірою стереотипним, і стереотип сформувався саме на основі опери Ж. Бізе. Кармен асоціюється для нас насамперед із позитивними рисами – волелюбством, пристрасністю тощо; і якщо Гумберт Гумберт, згадуючи Кармен, іронічно натякає передусім на нечесність і невірність Лоліти, то сучасна аудиторія (так само, як і аудиторія середини минулого століття, коли роман “Лоліта” вийшов друком) може зрозуміти цей натяк інакше, адже для неї Кармен – позитивна героїня, яка загинула через кохання і ревності. Очевидно, що В. Набоков, непересічний інтелектуал і ерудит, був свідомий і розбіжності між образами Кармен в новелі та опері, і того, що опера значно перевершила за популярністю своє першоджерело; тож не виключено, що алюзією на Кармен він свідомо розраховував ввести читача в оману не лише щодо розв’язки всієї “love story”, а й щодо характеру героїні.

В українському перекладі “Лоліти” цитати з “Кармен” – як і в російській версії – залишено французькою мовою, а їхній переклад подано в зносках:

Est-ce que tu ne m'aimes plus, ma Carmen? Ніколи не кохала. Я тепер не тільки знав, що моє кохання безнадійне, а знав і те, що вони вдвох щось надумують, змовляються по-баскському або по-земфірському проти мого безнадійного кохання [3: 309].

Зноска: *Невже ти вже не кохаєш мене, моя Кармен?* (Фр.) [3: 309].

„Changeons de vie, ma Carmen, allons vivre quelque part ou nous ne serons jamais separees”. Огайо? Хаці Массачусетсу? [3: 350–351].

Зноска: *„Змінімо життя, моя Кармен, заживімо де-небудь, де ми ніколи не розлучимось”* (фр.; з „Кармен” Меріме) [3: 351].

Carmen, voulez-vous venire avec moi? [... : 317].

Зноска: *„Кармен, хочете поїхати зі мною?”* (Фр.; з „Кармен” Меріме) [3: 351].

Відтворення цитат французькою мовою, навіть попри невисоку імовірність того, що цільова аудиторія зрозуміє їх цією мовою, має одну перевагу: така стратегія дає краще уявлення про самого автора-поліглота та про його очікування щодо потенційних читачів – тобто, певною мірою, снобізм.

В українському перекладі тематичну алюзію на “Кармен” пояснено в примітці після тексту: повість П. Меріме “Кармен” – один з найважливіших підтекстів роману. Гумберт Гумберт неодноразово ототожнює Лоліту з її героїнею, звабливою циганкою, а себе – з її покинутим коханцем Хозе Лісарранбенгоа, що вбив Кармен і, очікуючи страти у в’язниці, розповідає авторові історію свого життя [3: 407]. Така стратегія має на меті наблизити цільового читача до культури-джерела і теж є різновидом очуження. Водночас, у примітці не пояснено, що алюзія на “Кармен” має ще й навести ерудованого читача на хибну думку, що Гумберт Гумберт уб’є Лоліту. Алюзію на О. Пушкіна („по-земфірському”) у примітках до українського перекладу не пояснено, тож імовірно, що для більшості українських читачів вона буде втрачена, а сам вислів „по-земфірському” стане культурним казусом – адже навряд чи можна розраховувати, що серед сучасної української аудиторії є багато таких, хто читав поему “Цигани”, яку не вивчають у межах шкільної програми.

Для нашого дослідження важливо, що новелу П. Меріме “Кармен” перекладено українською. Існує принаймні два переклади – М. Рудницького (1926) та Б. Ткаченка (1930). Порівнянню цих двох перекладів присвячена стаття М. Венгренівської *Множинність чи варіативність перекладів* [2]. Авторка, зокрема, доходить висновку, що “обидва переклади бездоганні, напрочуд близькі до оригіналу. Їм навіть не можна закинути певної архаїчності, бо, налаштувавшись на “код перекладача”, сприймаєш їх цілком по-сучасному” [2: 96]. “Кармен” у перекладі М. Рудницького було перевидано 2004 р. у видавництві “Фоліо”. Це означає, що українськомовна аудиторія має можливість ознайомитися з первинним образом Кармен в українському перекладі. Варто було би в примітках до українськомовної “Лоліти” надавати інформацію про українські переклади відповідних творів-пре-текстів, якщо такі переклади існують, задля їх популяризації.

Отже, з огляду на інтегрованість образу Кармен у цільову культуру – і російську, і українську – “історія Кармен” виявилась одним із небагатьох іронічних підтекстів у романі

В. Набокова “Лоліта”, що значною мірою збереглися в російській версії роману та в українському перекладі.

Цитати мовою оригіналу (тобто французькою) в російській версії і в українському перекладі роману “Лоліта” залишено без перекладу – це очуження, так би мовити, в найвищому ступені: адже загальновідомо, що серед цільової аудиторії – і російської кінця 1960-х років, і сучасної української – зовсім небагато знавців французької мови. Переклад цитат подано або в примітках після тексту (російська версія), або ж у зносках (український переклад). В. Набоков, залишаючи в російській версії “Лоліти” цитати з “Кармен” французькою мовою, очевидно, традиційно орієнтувався на освічену еліту, з якої походив сам, або ж уважав, що недосконале розуміння кількох фраз не перешкодить недостатньо освіченому читачеві стежити за сюжетом. П. Тарашук скопіював стратегію В. Набокова, однак подав переклад цитат у зносках, усвідомлюючи, що більшість українських читачів не знає французької, і не бажаючи залишати в тексті малозрозумілі уривки – хай і не принципові для розуміння змісту. Інтертекстуальна іронія в цьому випадку зумовлена зіставленням двох любовних історій і двох сюжетних ліній, тож для її загального розуміння важливо лише знати “історію Кармен”. Однак, тільки ті “втаємничені”, що знають цю історію детально – у тому числі знають про розбіжності між версією П. Меріме і оперою Ж. Бізе, вловлять усі іронічні натяки й паралелі – і на рівні окремих ситуацій та образів, і на рівні загальної сюжетної лінії. А “невтаємниченим” можуть допомогти в цьому пояснення у примітках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабай П. Примітки // В. Набоков. Лоліта. / Пер. з рос. П. Тарашука. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 401–411.
2. Венгрівська М. Множинність чи варіативність перекладів // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Збірник наукових праць. Випуск 11. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007 р. – С. 93–97.
3. Набоков В. Лоліта / Пер. з англ. П. Тарашука. – Харків: Фоліо, 2008. – 412 с.
4. Набоков В. Лоліта / Пер. с англ. автора. Предисл. В. Ерофеева. – М.: Известия, 1989. – 368 с.
5. Appel A. Notes // The Annotated Lolita / Edited, with preface, introduction and notes by Alfred Appel. – New York: Vintage Books, 1991. – P. 319–457.
6. Nabokov V. The Annotated Lolita / Edited, with preface, introduction and notes by Alfred Appel, – New York: Vintage Books, 1991. – 458 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ангела Кам'янець – здобувач кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура ЛНУ імені Івана Франка.

Наукові інтереси: інтертекстуальність у перекладі.

КОМІЧНЕ В КОРОТКИХ РОЗПОВІДЯХ КУРТА ТУХОЛЬСЬКОГО ТА СПОСОБИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ (на прикладі розповіді «Frauen sind eitel. Mannen? Nie –!»)

Руслана КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті розглянуто сатиричну розповідь Курта Тухольського, виокремлено стилістичні засоби та прийоми, які використовував автор для створення ефекту комічного, запропоновані перекладацькі рішення при відтворенні комічного мовою перекладу.

The article highlights one of the problems of modern theory of translation - translation of humor. Analyzed are stylistic devices in short stories of Kurt Tucholskiy, which compose the comical effect. Clarified are methods of humor translation into target language.

Стаття присвячується відомому німецькому письменнику-сатирику, фейлетоністу та поету Курту Тухольському. Його есе, гуморески, короткі сатиричні оповідання, памфлети – це гострі і тонкі спостереження, це критичні аналізи. Паралельно з цим в його творчості була і проза, і вірші, в яких Курт Тухольський – це лірик, поет.

В даній статті ми звернемось до Курта Тухольського як до письменника-сатирика. Вперше він публікується в 1907 році і з того часу його творчість, просякнута сатирою, ідкою іронією, не залишається без уваги, має величезний успіх. Курт Тухольський писав під різними псевдонімами: Теобальд Тигер, Ігнат Врубель, Петер Пантер, Каспар Гаузер. Теми його творчості багатоаспектні: це актуальні політичні події і розгляд історії, це людина з її слабостями, недоліками, судженнями.

В 20-х рр. минулого століття він стає одним з найпопулярніших берлінських літераторів, це була вершина його популярності. А 10 травня 1933 р. його книжки палали у вогнищі під